

УДК 330

DOI: 10.31891/2307-5740-2020-286-5-21

МЕЙШ А. В., ГАВРИШ Р. О.
Хмельницький національний університет

ПЕРЕДУМОВИ ТА ПРОБЛЕМИ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ В УМОВАХ СВІТОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ

Економічні результати попередньої владної команди (2014–2019 рр.) мали неоднорідні та неоднозначні результати. Завершення ж виборчих марафонів упродовж I половини 2019 р. і формування нової «однопартійної» владної команди створили потенційно сприятливі передумови для запровадження швидких економічних трансформацій, реалізації результативної моделі прискорення економічного зростання і розвитку України. Однак, потенціал можливостей було швидко вичерпано – позитиви не встигли проявитися, натомість, наприкінці року з'явилися серйозні приводи для розчарувань.

Ключові слова: економіка, криза, національна економіка, пандемія.

MEISH A. V., HAVRYSH R. O.
Khmelnyskiy National University

PREREQUISITES AND PROBLEMS OF ECONOMIC DEVELOPMENT OF UKRAINE IN THE CONDITION OF THE WORLD ECONOMIC CRISIS

The internal environment creates certain positive preconditions linked to the new government's willingness to undertake radical transformations, to impart greater dynamism to internal development and institutional transformations, to accelerate innovations based on the latest digital technologies and to significantly intensify investment processes.

The economic results of the previous governments (2014–2019) were diverse and mixed. The finale of election marathons in the first half of 2019 followed by the formation of the new "single-party" ruling team created potentially favourable conditions for introduction of rapid economic transformations and implementation of a productive model for accelerated economic growth and development. However, the potential of opportunities has been exhausted speedily, as positives had no time to manifest. Instead, at the end of the year, serious reasons for disappointment have emerged.

2019 was marked by two major trends in the economy – the continued course towards creation of institutional grounds for encouraging economic development in line with the EU-Ukraine Association Agreement and other Ukraine's international commitments, and efforts to substantially adjust the model of the country's economic development on the basis of so-called libertarianism, which largely defines the political priorities declared by the new Ukrainian government following the 2019 presidential and parliamentary elections.

There is a movement in the wake of approaches and priorities of the previous foreign policy course. The government has declared its intentions to deepen European and Euro-Atlantic integration, to develop partnership with the United States, to resolve problems with neighbours, and to end the war in Donbas. However, the reality, at least in the Russian and American "segments", gives no particular grounds for optimism.

Key words: economy, crisis, national economy, pandemic.

Постановка проблеми. На початку XXI ст. трансформаційні процеси у світовій економіці суттєво розвинулись і придбали глобальний характер, що проявляється, насамперед, у поглибленні процесів інтернаціоналізації виробництва та обміну, підвищенні рівня співпраці та взаємозалежності національних економік, розширенні та диверсифікації зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів господарювання, уніфікації та стандартизації міжнародної підприємницької діяльності з поступовим формуванням інститутів управління світовим господарством.

Таким чином, ключовою рушійною силою процесів глобалізації є інвестиційна діяльність суб'єктів міжнародної економічної системи завдяки тому, що забезпечується ефективна транснаціоналізація національних економік, їх підключення до продуктивних мереж ТНК, здійснюється міжнародний науково-технологічний трансфер, якість репродуктивних процесів виходить на міжнародний рівень. Таким чином, Україна не бере активної участі у всіх перетвореннях, які були згадані вище та проаналізовані розвиненими країнами як пасивний член у процесах глобалізації. Тому дуже важливо висувати перспективи економічного розвитку України в довгостроковій перспективі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивченням економіки України займалися вчені та науковці: Опришко В.Ф., Хатнюк Н.С., Фукс Н.А., Гринів Л.С., Кічурчак М.В., Старостенко Г.Г., Онишко С.В., Поснова Т.В., Бункина М.К., Мочерний С.В., Ларіна Я.С., Устенко О.А., Юрій С.І., Круш П.В. та ін.

Виклад основного матеріалу. Структура ВВП. Як зазначалося, Урядом була задекларована мета досягнення високої економічної динаміки, забезпечивши зростання реального ВВП на 40 % упродовж п'ятирічного періоду. Однак є підстави стверджувати, що 2019 р. вже не став, а 2020 р. не стане роком економічного прискорення. Темпи зростання у II кв. 2019 р. – 4,6 % і у III кв. 2019 р. – 4,1 % (порівняно з відповідними показниками попереднього року) не були утримані. За нашими оцінками, зростання реального ВВП за результатами всього 2019 р. залишиться приблизно на рівні попереднього року (у 2018 р. річне зростання складо 3,3 %).

У 2019 р. головні виробничі сфери не змогли продемонструвати покращення результатів, порівняно з попереднім роком, і у II півріччі показники щомісяця погіршувалися: за рік промисловість скоротилася на

1,8 % (за 11 місяців року падіння було 1,2 %), аграрний сектор лише символічно зріс на 1,1% (11 місяців – 2,4 %), вантажообіг – на 2,1 % (11 місяців – 2,4 %) [1].

Суттєвою вадою економічного середовища країни є його незадовільна макро- та мікроструктура. Макроекономічна структура ВВП має надмірно споживчий характер, в Україні реалізується споживча, а не бажана (необхідна для прискореного зростання) інвестиційна економічна модель. Так, обсяг кінцевих споживчих витрат у I півріччі 2019 р. навіть перевищив ВВП за цей період, що значною мірою було зумовлено особливостями фінансування і витрат виборчих марафонів.

Споживча модель не може стати акселератором економіки, зважаючи на збереження низького життєвого рівня населення країни. Хоча у II півріччі 2019 р. дещо більше ресурсів почало заощаджуватися, проте це не спонукало економічних агентів до широкої інвестиційної експансії, насамперед внаслідок невизначеності та суперечливості економічної політики, запроваджуваної новою владою.

Надвисокий рівень споживання означає не лише низький рівень заощаджень, а з тим – практично відмову від інвестицій (16–18 % у структурі ВВП, у «кращому» випадку, лише можуть підтримувати наявні потужності), але й супроводжується зростанням зовнішньоторговельного дефіциту (за нашими оцінками, за результатами 2019 р. такий дефіцит сягнув 8,5 % ВВП (таблиця «Структура валового внутрішнього продукту») [1].

Структура валового внутрішнього продукту, % загального		
Період	I п/р 2019 (факт)	2019 р. (оцінка)
ВВП, трлн грн	1,74	4,10
Кінцеві споживчі витрати	100,4	94,0
Валове нагромадження капіталу	6,3	14,5
Валове нагромадження основного капіталу	16,2	17,5
Експорт товарів і послуг	47,5	40,5
Імпорт товарів і послуг	-54,1	-49,0
Валові резерви, \$ млрд	20,8	25,3

Рис. 1. Структура валового внутрішнього продукту

Інфляція. Є підстави стверджувати, що економічні результати могли б бути вищими, якби бізнес міг ширше долучатися до фінансових (банківських) ресурсів. Однак, центральний банк країни (НБУ), як і попередніми роками, був надмірно зосереджений на забезпеченні т.зв. інфляційного таргетування, завдяки якому нібито повинна була б досягнута стійка низька інфляція. У 2019 р. дійсно вдалося знизити офіційні показники індексу споживчих цін (ІСЦ).

Так, якщо у 2018 р. зростання ІСЦ склало (грудень-грудень) 9,8 % (середньорічне зростання – 10,9 %), то у 2019 р. ІСЦ зріс на 4,1 % і 7,9 %, відповідно [2]. В умовах, коли висхідна країна має долати наслідки глибокої кризи, загально визнано, що «зацикленість» на низькій інфляції (з втратами для реального сектору) є край непродуктивною і неефективною. І «боротьба» з інфляцією, яка нижче 10–12 %, не повинна домінувати над завданнями економічного зростання. Навпаки, переважна більшість успішних країн докладали зусиль на забезпечення зростання реального сектору, можливо навіть за рахунок певного інфляційного прискорення, яке допустиме за активної монетарної експансії (для забезпечення реального сектору грошовими ресурсами). Україна ж, навпаки, скорочує пропозицію реальних грошей, обмежує (нібито в якості антиінфляційного заходу) доступ економічних агентів до ресурсів, утримуючи їх вартість на надзвичайно високому рівні (докладніше див. підрозділ Монетарне обмеження). Підкреслимо, утримання скорочення реальних грошей в економіці є вагомим обмеженням для відновлення реального сектору.

Аграрний сектор. Вірогідно, найскладнішим і найбільш проблемним у соціально-економічному сенсі питанням для нової влади стане запровадження відкритого ринку землі, законопроект щодо якого «Про обіг земель сільськогосподарського призначення» (реєстр. № 2178-10) Верховна Рада підтримала в першому читанні в листопаді 2019 р. Низка вітчизняних і міжнародних експертів пов'язують подальше зростання аграрного сектору, а з цим і економіки країни загалом, з відкритим продажем земель сільськогосподарського призначення. Однак ця частина аграрних реформуваль, як і раніше, з одного боку, викликає спротив переважної більшості сільського населення (а також ряду політичних партій і регіональних «еліт», «Громадський спротив ринку землі»), з іншого – не може належно реалізуватись внаслідок відсутності якісного земельного законодавства, сільськогосподарської інфраструктури тощо. Між тим, саме аграрний сектор стійко (з року в рік) покращує виробничі показники, в т.ч. експорту навіть на ринки розвинутих країн. Низка показників засвідчують його (аграрного сектору) стійкість:

– у січні–вересні 2019 р. обіг торгівлі сільськогосподарськими товарами між Україною та ЄС збільшився (порівняно з минулорічним) на 23 % і сягнув рекордного показника \$7,5 млрд, при цьому, позитивне сальдо склало \$3,2 млрд;

– від початку 2019/2020 року (з 1 липня) на середину грудня Україна експортувала 26,7 млн т зернових і зернобобових;

– у січні–листопаді 2019 р. перевалка зернових на експорт у морських портах України склала 47,2 млн т зерна, що на 33,4 % більше аналогічного періоду минулого року [3].

Хоча нова влада декларує державну підтримку сільськогосподарських товаровиробників і фермерських господарств, проте поки механізми пільгових кредитів, дотацій, субсидій, фінансування інвестицій, бюджетної підтримки не мають реального втілення [4].

Натомість, така підтримка пов'язується із запровадженням вільного ринку землі. Однак зазначимо, що твердження про те, що відкриття ринку землі одразу приверне значні інвестиції не лише в аграрний сектор, але й в економіку загалом, підвищить продуктивність, а селяни та фермери матимуть доступ до кредитних ресурсів, є неоднозначним і недостатньо обґрунтованим [5].

Найбільш ризикованими (і, на думку більшості громадян України, неприйнятними) є питання купівлі-продажу землі сільськогосподарського призначення за участю іноземців (фізичних і юридичних осіб) та рівня концентрації земель одним власником (латифундистом). Упродовж 2019 р. прихильники і противники запровадження відкритого ринку землі намагалися переконати одні одних, проте знайти компромісне рішення поки не вдалося [6].

В останній сесійний день Верховної Ради у 2019 р. всі депутатські фракції і групи підписали меморандум про спільну підготовку до другого читання вказаного законопроекту № 2178-10. Комітет з питань аграрної та земельної політики на своєму засіданні 28 грудня затвердив законопроект про обіг сільськогосподарських земель до другого читання. Були узгоджені головні положення, що, вірогідно, дозволить відновити парламентський розгляд законопроекту від початку 2020 р. [7]:

– купувати землю зможуть лише громадяни України та компанії, засновані громадянами України, а також територіальні громади й держава;

– обмежена концентрація землі в одних руках – не більше 10 тис. га;

– власниками землі також можуть стати банки, якщо отримають землю в якості застави; потім вони будуть зобов'язані протягом двох років продати такі ділянки на аукціонах;

– ціна землі не може бути нижчою від нормативної грошової оцінки;

– іноземців до купівлі землі допустять тільки за підсумками референдуму, орієнтовної дати якого поки немає.

Водночас, дія Закону про подовження мораторію на продаж земель сільськогосподарського призначення після 1 січня 2020 р. була автоматично подовжена до прийняття нового закону. У будь-якому разі політичні рішення стосовно ринку землі ухвалюватимуться вже у 2020 р. (а їх практична реалізація розпочнеться не раніше 1 жовтня 2020 р.). Поки ж не відомо, наскільки швидко та ефективно здійснюватиметься реформа.

Заробітна плата і платоспроможність населення. Хоча влада декларує стійке зростання (нагадаємо про понад 4 % зростання ВВП у II–III кв. 2019 р.), однак заробітні плати демонструють зовсім іншу тенденцію, що ставить під сумнів соціально-економічні успіхи влади. Так, упродовж осінніх місяців номінальна середня заробітна плата практично не зросла – у вересні – 10 687 грн, у листопаді – 10 679 грн. А реальна середня зарплата, зважаючи на прискорення інфляції в осінні місяці, навіть зменшилася приблизно на 1 %, тобто підтримати позитивну динаміку реальної зарплати не вдалося.

Диспропорції в заробітних платах і платоспроможність. Не вдалося також змінити негативну практику погіршення умов оплати праці в освіті (хоча влада наголошувала на пріоритетності її фінансування). Так, середня (номінальна) заробітна плата в освіті в осінні місяці складала близько 75 % загальної середньої, і не видно за рахунок чого зарплати в освіті можуть зростати випереджаючими темпами. Натомість, продовжують зростати борги з виплати зарплати. Урядовим рішенням було призупинено Постанову попереднього Уряду [8], якою передбачалося встановлення мінімального посадового окладу вчителів на рівні трьох прожиткових мінімумів (6 306 грн).

Хоча діюча влада переконує, що у Бюджеті-2020 передбачені додаткові 3,7 млрд грн на посилення соціальної захищеності окремих категорій освітян (працівників загальної середньої освіти), однак подібні заяви сприймають скептично, зважаючи на невизначеність «окремих категорій», термінів і зрозумілого рівня доплат. Платоспроможність домогосподарств залишається на невисокому рівні внаслідок інших «хронічних» недоліків доходів українських домогосподарств [9].

По-перше, йдеться про заборгованості з (вчасної) виплати зарплати, які стрімко зросли саме в осінні місяці. Причому, як більша частина (понад 60 %), так і загальні обсяги заборгованості безпосередньо пов'язані з економічно активними підприємствами (рис. 2), що, звичайно, впливає на добробут працівників (переважно з низькими доходами), негативно характеризує відповідні підприємства і є обмежуючим чинником для інвестиційних намірів.

По-друге, іншим «хронічним» недоліком вітчизняного соціально-економічного середовища є оплата населенням житлово-комунальних послуг (ЖКП) (вартість яких має стійку тенденцію до зростання).

Рис. 2. Заборгованість з виплати зарплати економічно активних підприємств

Зважаючи на неповні та невчасні сплати населенням спожитих ЖКП, заборгованості населення продовжують зростати, що поглиблює фінансові ускладнення домогосподарств. В осінні місяці вказана заборгованість відновила прискорене зростання. Так, заборгованість з оплати ЖКП у жовтні 2019 р. збільшилася на 1,7% і досягла 47,3 млрд грн (у жовтні українці сплатили 5,8 млрд грн, або 83 % нарахованої суми). За оперативними даними, в листопаді за ЖКП сплачено 7,4 млрд грн, що складає лише 48,5 % нарахованих за цей період сум.

Відтак, накопичена заборгованість з оплати ЖКП на кінець року (за нашими оцінками) перевищила 55 млрд грн. Загалом, слід вказати, що значна частина соціально-економічних показників у II півріччі 2019 р. зазнала помітного погіршення, що знизило економічну спроможність домогосподарств, погіршило очікування населення і бізнесу стосовно прискореного економічного відновлення країни (докладніше про оцінку економічної спроможності див. Додаток «Індекс економічної спроможності населення у 2019 р.»).

Кабінет Міністрів 15 листопада 2019 р. ухвалив рішення (Постанова «Про визнання такою, що втратила чинність, Постанови від 26 червня 2019 року № 560» № 929 від 15 листопада 2019 р.) [10], яким відбулося скасування граничного тарифу на опалення і гаряче водопостачання. Це рішення нібито має забезпечити стає проходження опалювального сезону та усунути загрозу відключення міст від газу через економічно необґрунтовані ставки тарифів (і, крім іншого, відповідає вимогам МВФ до реформування вітчизняної житлово-комунальної сфери).

На переконання влади, вказане рішення, завдяки компенсаційним механізмам, не призведе до здорожчання послуг і не погіршить платіжну дисципліну. Проте досвід попередніх намагань «захисту» населення від дорогих ЖКП не дає підстав очікувати платіжного покращення. І на сьогодні поки не видно раціональних і дієвих інструментів наведення фінансового порядку у ЖКП (поки переважає цінове адміністрування), що значною мірою обмежуватиме можливості влади в напрямі посилення і покращання платоспроможності населення загалом.

Монетарна політика НБУ упродовж 2019 р. не була достатньо прозорою і зрозумілою, чим викликала широку критику фахівців і громадськості. Хоча НБУ продовжив запроваджувати поступову лібералізацію валютних ринків і припинив волонтаристські рішення стосовно платоспроможності окремих банків, однак водночас, продовжував жорсткі заходи в рамках задекларованого «інфляційного таргетування», підтримував високі відсоткові ставки з обмеженою пропозицією грошей. Сумнівними були рішення у частині курсової динаміки гривні, що прискорило консервацію нинішнього рівня слабкої економічної динаміки країни. Суперечності валютної політики НБУ.

У 2019 р. НБУ зробив низку кроків, спрямованих на подальшу лібералізацію валютних потоків і розрахунків з нерезидентами [11]. Зокрема, йдеться про [12]:

- скасування низки адміністративних обмежень для бізнесу стосовно фінансування власних закордонних представництв;
- спрощення реінвестування доходів іноземних інвесторів від операцій з українськими цінними паперами;
- розширення переліку транзакцій, які дозволено проводити в іноземній валюті в Україні, насамперед операції між КМУ та фінустановами в рамках міжнародних договорів про кредити, гранти, позики;
- скасування обмежень на репатріацію дивідендів (раніше діяло обмеження у €12 млн на місяць);
- скасування щомісячного ліміту в сумі €5 млн на репатріацію коштів від продажу цінних паперів, корпоративних прав, а також коштів, отриманих унаслідок зменшення статутних капіталів юридичних осіб і виходу з господарських товариств іноземними інвесторами [13].

Слід звернути увагу, що скасування обмежень для вітчизняного бізнесу на фінансування діяльності за кордоном, звичайно, є позитивним кроком. Скасування такого виду обмежень є вкрай важливим і для

інвестиційних потоків (іноземного бізнесу в Україну та українського бізнесу за кордон) в умовах подальшого розширення торгівлі та інвестицій. За оцінками НБУ, вказані та подібні новації дозволяють резидентам і нерезидентам гнучкіше розпоряджатися власними коштами, що має сприяти припливу інвестицій до України. Однак, вказані послаблення привносять і значні ризики, пов'язані з «тіньовим» впливом капіталів або посиленням офшоризації, особливо у випадку, якщо макроекономічна ситуація в Україні погіршиться. Тому НБУ потрібно буде посилювати контроль компаній, що розширюватимуть валютні потоки з закордоном, напрями фінансування (у т.ч. для недопущення фінансування країн-агресорів, країн, що підпадають під обмеження FATF). Лише з часом стане зрозуміло, наскільки вказані заходи валютної лібералізації відповідають потребам національної фінансової безпеки.

Висновок Головним завданням поточного періоду є надання керованості економічним реформам та створення соціально-орієнтованої ринкової економіки на базі відродження та прискореного розвитку перспективних секторів власного вітчизняного виробництва [15]. Для багатьох країн, що розвиваються, зростання обмежується розмірами та динамізмом галузей, які можуть продавати товари та послуги за кордон. Це вимагає, щоб ці галузі були достатньо конкурентоспроможними, щоб іноземці були готові купувати у них, враховуючи те, що у них так багато інших варіантів, у яких можна купувати. Швидкість, з якою зростає ця діяльність, врешті-решт визначає швидкість зростання всієї економіки.

Література

1. Сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukrstat.gov.ua>
2. Сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.bank.gov.ua>
3. Про оплату праці педагогічних, науково-педагогічних та наукових працівників закладів і установ освіти і науки : постанова КМУ № 822 від 10 липня 2019 р.

References

1. Sait Derzhavnoho komitetu statystyky Ukrainy [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://ukrstat.gov.ua>
2. Sait Natsionalnoho banku Ukrainy [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <https://www.bank.gov.ua>
3. Pro oplatu pratsi pedahohichnykh, naukovo-pedahohichnykh ta naukovykh pratsivnykiv zakladiv i ustanov osvity i nauky : postanova KМУ № 822 vid 10 lypnia 2019 r.

Надійшла / Paper received: 19.08.2020

Надрукована / Paper Printed : 02-05.11.2020